

Av Ragnar Kristoffersen

Trykt i Antropolognytt, årgang 6
Nr. 3/4 1984 s. 63 - 70

Innledning

Det er en alminnelig antatt forestilling at religiøse bevegelser og andre livsanskuelser ofte synes å fylle et eksistensielt identitetsbehov hos mennesket, og livssynskritiske analyser tar svært ofte, eksplisitt eller implisitt, utgangspunkt i dette forholdet. I sin mest radikale form hevdes det at dette behovet er direkte årsak til slike mentale konstruksjoner, men de fleste nøyer seg med å godta at dette behovet er til stede og at det sannsynligvis har skapt en del "falske" livsanskuelser. En ekte kulturrelativist (hvis det fins noe slikt) vil trolig nekte å ta stilling til sannhetsgehalten i slike systemer og ganske enkelt nøye seg med å konstatere at alle sammen fungerer like bra såfremt de klarer å innordne individet i en meningsfull sammenheng, trygge det følelsesmessig og legitimere dets handlinger.

Jeg skal ikke ta stilling til dette spørsmålet, men bare påpeke at man her uansett forutsetter en rasjonalistisk løsning på identitetsproblemet. Eksistensen må kunne begrunnes for å kunne utholdes. Ifølge dette resonnementet vil bare en ny livsanskuelse kunne erstatte en gammel. Generelt tror jeg dette er riktig. Men dette må ikke føre til at vi rasjonaliserer alle forsøk på å fylle tomrommet etter svekkede livsanskuelser. Personlig tror jeg at identitetsproblemet kan få irrasjonelle pseudo-løsninger i slike perioder, og det er min oppfatning at den irrasjonelle volden kan spille en slik rolle.

Følgende artikkel inneholder derfor noen refleksjoner over forholdet mellom vold og identitet. Artikkelen er delt i to deler:

Første del antyder en psykologisk, forklaring på motivløs vold og relaterer denne til en almen kulturell situasjon preget av ansvarsløs individualisme. Det siste momentet blir av plassmessige hensyn bare antydnet her. Likevel håper jeg å kunne vise at i dette samspillet mellom individualpsykologiske og sosiale betingelser blir den meningsløse volden ikke fullt så meningsløs for oss som ønsker å forstå den. I denne sammenheng skal jeg kun konsentrere meg om det forhold at voldsfaktoren paradoksalt nok synes å ha en spesiell identitetskonstituerende funksjon.

I annen del av artikkelen vil jeg forsøke å belegge dette synet ved å gi en kritisk diskusjon av "selvforsvarsbølgen" delvis utfra den forståelsesramme jeg skisserer innledningsvis.

Valget av "selvforsvarsbølgen" som empirisk fenomen er for så vidt ikke helt tilfeldig, ettersom det er min oppfatning at noe av forklaringen på selvforsvarskursenes popularitet ligger gjemt i et skjult behov for eksistensiell mening.

Fordi all vold i sin natur er destruktiv, vil den alltid være gjenstand for en sterk, moralsk legitimering som gjør det vanskelig å oppdage voldens rituelle betydning både for den enkelte utøver og for samfunnets medlemmer forøvrig.

Ved klart irrasjonelle voldshandlinger derimot, hvorlegitimitetsgrunnlaget svikter fullstendig, vil voldens rituelle betydning for utøveren fremstå i all sin nakenhet. Problemet blir å bestemme hva dette rituelle innholdet egentlig består i. Det er dette vi nå skal forsøke å si noe om. Utgangspunktet mitt her er så enkelt som at når vold fremstår som meningsløs for oss, som betraktere, ledes jeg til å tro at den må ha en eller annen mening for aktøren, som utøver.

Så en liten advarsel: Følgende fremstilling bærer preg av et bevisst ønske om å forfølge en tanke med et nødvendig minimum av logisk stringens fremfor å ta alle mulige forbehold for å vise hvor flink man er i generell antropologi. Argumentasjonen er derfor svært konsentrert enkelte steder og må leses med følsomhet. Til gjengjeld har jeg et visst håp om at jeg klarer å bevare leserens interesse underveis.

1. Vold som selvreferensielt rituale

Flere har påpekt det forhold at motivløse drap og annen meningsløs personvold synes å tilta i vesten. Forfatteren Colin Wilson har særlig pekt på hvordan det motivløse drap har fått en tendensiell vekst i motsetning til det man kanskje kunne kalle tradisjonell vold motivert utfra mer eller mindre rasjonelle interessegrunner. Fremdeles er det slik at det meste av den vold som mennesker utsettes for har sin rot i interessekonflikter, det være seg fysisk så vel som strukturell vold, men den irrasjonelle volden har trolig alltid eksistert ved siden av denne. Massakrene i flyktningleirene i Libanon er et relativt ferskt eksempel, hvor krigspsykose og politisk paranoia sannsynligvis var viktige bidrag. En annen type irrasjonell vold må vi rett og slett tilskrive individuell galskap, som tilfellet Arnfinn Nesset. Det som imidlertid skal oppta oss her, er en tredje type privat vold som utøves av tilsynelatende friske og veltilpassede mennesker, hvor det synes enda vanskeligere å bestemme årsaksfaktorene for voldshandlingene innenfor den konteksten som handlingene finner sted. Av hjemlige eksempler er det naturlig å nevne bombeattentatet på Østbanen. I tillegg har vi tilfeller hvor folk uten foranledning blir slått ned på åpen gate av mennesker man ikke har sett før. Jeg skal nøye meg med ett eksempel:

En eldre bekjent av meg står og venter på trikken. En yngre, ukjent mann stiller seg demonstrativt opp ved siden av vedkommende og sier et eller annet om at han er blitt forulempet. Deretter smeller det. Resultat: Brukket kjevebein.

Her vil man lete ganske forgjeves etter situasjonelle faktorer som vil kunne gi handlingen mening, med mindre vi utvider konteksten til mer almene samfunnsmessige betingelser og drister oss til noen tanker om individets forhold til disse. Det er rimelig grunn til å tro at en del av denne meningsløse personvolden har sin rot i endrede sosiale betingelser som har betinget en grunnleggende endring av det vestlige menneskets personlighetsstruktur. De fleste av oss erkjenner av vesten er inne i en gigantisk kulturell identitetskrise. Vi tror ikke på vår egen historie (som er full av løgn og kolonialisme), langt mindre på vår egen framtid (med atomkrigen rundt døra). Med tapt virkelighetssans og redusert tro på fellesskapsverdier står det moderne menneske der, og det eneste det kan er å være moderne. De som ikke kan det en gang, har det enda verre. For historikeren Christopher Lasch er denne personlighetstypen, som blir

mer og mer vanlig, en narcissist som

"..depends on others to validate his self-esteem. He cannot live without an admiring audience. His apparent freedom from family and institutional constraints does not free him to stand alone or to glory in his individuality. On the contrary, it contributes to his insecurity, which he can overcome only by seeing his "grandiose self" reflected in the attentions of others, or by attaching himself to those who radiate celebrity, power and charisma. For the narcissist, the world is a mirror••" (Lasch,s. 38.)*

I et kulturelt klima med manglende eksterne verdireferanser som kan gjenreise den enkeltes betydning som person står to prinsipielt forskjellige utveier åpne for den enkelte. Enten bygger man opp et eget etisk referansesystem gjennom selvstendige handlinger og aktiv tilnærming til alternative livssyn, eller man gir opp kravet om eksistensiell mening knyttet til almene kategorier. Begge deler er like vanskelig. Det første fordi det stiller store krav til den enkelte, det andre fordi det neppe kan sies å være noe mer enn en pseudo-løsning fordi den innebærer en klar undertrykking av behovet for kreativ utfoldelse. Kulturelt ytrer den seg i form av en kraftig privatisering av sosiale relasjoner med en nærmest patologisk opptatthet av individet.

Her kan den irrasjonelle volden komme inn som en potensiell befrier fra den handlingslammelse identitetskrisen medfører. Et voldsomt menneske er først og fremst et handlende menneske som beruses av sin egen handlekraft. Voldshandlingenes besluttsomhet innebærer en klar overskridelse av referansekravet og etterlater et nakent vitnesbyrd om personens suverene handlingsevne, "velsignet" fri for etiske reservasjoner. "Meningsløse" voldshandlinger skiller seg derfor ut fra andre handlinger ved det at de utelukkende synes å ha en selvreferensiell funksjon. Dermed formidler de ingen mening utover seg selv (de blir altså i denne forstand "meningsløse"), men viser kun tilbake på den handlende.

Prosessen her er nøyaktig den samme som for andre identitetsskapende handlinger. For de fleste handlinger vil selvreferansen være en indirekte funksjon av handlingens referanse. Referensiell mening gir med andre ord eksistensiell mening. På denne måten vil behovet for eksistensiell mening påvirke våre handlingsvalg fordi vi ønsker å være både subjekt og objekt for våre handlinger.

* Betydningen av slike grove generaliseringer over det moderne mennesket kan selvsagt diskuteres. Personlig er jeg villig til å godta generaliseringen som danner noe av bakgrunnen for tankegangen min her.

Gjennom dette kan personen og handlingen smelte sammen til en enhet. Det er dette vi forbinder med personlig identitet. Norman Denzin uttrykker dette med spissformuleringen "the basic object for all interaction is the self' (..) the self is a continually evaluated object." (Denzin, s. 262).

Hvis jeg har rett i at noen irrasjonelle voldshandlinger er rene selv-referensielle handlinger, må det bety at kravet om eksistensiell mening er logisk primært. Personen oppnår å bli ett med seg selv fordi frustrasjonen over et uforløst referensielt imperativ ikke lenger står i veien for selvets behov for selvbekreftelse.

Psykologisk kan prosessen forklares på følgende måte: Opplevelsen av avmakt senker bevissthetslivets aktivitetsnivå og gir et uklart selvbilde. Identitetskravet skaper dermed et uforløst behov for formålsrettet handling. Det er gjennom den formålsrettede handling at selvet objektiviserer seg selv, d.v.s. bekrefter seg selv som individ. (Hvilket fullt ut forsvarer rasjonalitetsbegrepets relative betydning i kulturanalyser.) Og her er vi ved poenget: Ute av stand til å oppleve eksistensiell mening gjennom referensielle handlinger, er det derfor kun handlingen *per se* som kan forløse ham. Voldshandlingen begås

" (..) because of the sense of purpose conferred to the *act itself**(..) The (criminal) act not only has the effect of strengthening his self-image, it also gives him a pleasant feeling of behaving logically." (Wilson, s.51.)

Vold og motiv blir med andre ord ett. På den måten kan vold være et destruktivt uttrykk for et konstruktivt behov personen og hans samtid ikke makter å imøtekomme. Den som ikke kan skape, må ødelegge, skal Jens Børneboe en gang ha sagt.

2. Når vold blir en livsstil..

Jeg synes det er naturlig å se mye moderne voldsromantikk i forlengelsen av dette resonnementet. I det følgende skal jeg ta for meg et fenomen hvor den symbolske så vel som den reelle volden synes å 'tjene en slik "identitetsstabiliserende" rolle og som øver sin tiltrekning i kraft av denne rollen, men som legitimerer sin virksomhet med fagre ord som "sport" og "selvforsvar". Derfor

* Min uthevelse.

finner jeg dem også spesielt betenkelige. Jeg tenker her på de mange selvforsvarskursene som driver organisert voldsopplæring. Det er min mening at disse må ta sin del av ansvaret for en del meningsløs vold vi har vært vitne til i den senere tid.

En tid tilbake ble diskoskasteren Valvik brutalt slått ned mens han, ifølge øyenvitner, hadde armene nede. Personen som slo hadde utmerkelser i både boksing og karate. En kvinnelig norgesmester i karate ble nylig dømt for å ha mishandlet ei ung jente i en restaurantkø i Bergen. Vi har også hatt dødsfall i forbindelse med påstått forsvarsvold. En karateutøver jeg kjenner fikk en dom på 2 ½ år for å ha slått i hjel en mann utenfor en Oslo-kino. På spørsmål om hvorfor han drepte mannen selv om han følte seg provosert, svarte han at han "ikke kunne slåss som andre folk".

Lista over ekstremt brutal forsvarsvold kan gjøres mye lenger. En påfallende del av disse viser seg å være utført av personer med bakgrunn i voldssport og selvforsvarskurs. Det kan selvfølgelig være en tilfeldig sammenheng her, for de som ønsker å tro det. Det vi imidlertid kan konstatere er at ingen av disse voldshandlingene kan på noen måte sies å stå i forhold til det reelle forsvarsbehovet i situasjonen. Det er en dristig, men ikke urimelig, tanke å tolke dette som et uttrykk for at voldshandlingen i seg selv er viktigere enn selve forsvaret av egen person (motivet). Særlig ikke hvis vi knytter denne oppfatningen til påstanden om at voldshandlinger under visse betingelser har et særegent identitetspotensiale for aktøren i de tilfeller hvor en manglende kontekstreferanse (et motiv) evner å inngi en indre mening for personen fordi han er alene med sine handlinger. Ingen kulturfaktor griper forstyrrende inn i prosessen og personen opplever en slags indre frihet fra det moralske trykk kulturfaktoren representerer, som alltid krever at vi skal kunne begrunne våre handlinger.*

I tillegg til dette psykologiske momentet, opplever vi i dag at privat vold får en kraftig legitimering gjennom en "selvforsvarsbølge" som ruller over landet. En del av disse selvforsvarskursene (med unntak av mykt selvforsvar o.l.) driver systematisk opplæring i aggressiv vold hvor man går inn for å skade motstanderen. Det er grunn til å frykte at denne virksomheten bidrar til å øke voldsvolumet i samfunnet i stedet for å senke det.

* Med forbehold om feilaktig tolkning av Nietzsches frihetsbegrep, vil de som er kjent med Nietzsches tenkning trolig dra kjensel på dette resonnementets likhet med Nietzsches hyllest til de "rene" viljeshandlinger. Sartre uttrykker det samme når han beskriver det destruktive instinkt som et ønske om å erfare friheten som en realitet, til å bli en som handler i stedet for et offer (se blant annet hans hovedverk "Væren og Intet.")

På samme måte som militær opprustning øker sannsynligheten for krig, er det klart at folk som driver systematisk voldstrening etablerer tillit til voldelige løsninger i kraft av sine ervervede evner og ikke i samme grad bestreber seg på å unngå konfrontasjoner med voldelig utgang. Dette gjelder nok i særlig grad mennesker med svake problemløsende evner eller som ikke viser vilje til å utvikle slike evner på grunn av den resignasjon og likegyldighet den kulturelle identitetskrisen medfører. Det er dessverre grunn til å tro at en del folk fra nettopp denne kategori tiltrekkes av slik voldsopplæring for å kompensere for denne mangelen. Meg bekjent finnes det heller ingen etisk komponent i f.eks. karate som evner å motvirke reduserte motforestillinger mot vold. En slik komponent ville dessuten være vanskelig å forene med intensjonen om å bygge opp en effektiv forsvarsevne hos utøveren.

Alt dette stiller et mye brukt argument som betoner volds-sportens konfliktavvergende betydning i et noe underlig lys. Tanken er at karateutøvere, i likhet med andre sportsutøvere, etablerer en kroppskontroll, som gir selvbeherskelse i konfliktsituasjoner. Argumentet har trolig en kjerne av sannhet, ikke bare fordi kroppskontroll gir selvtillit, men kanskje like meget fordi den symbolske volden som formidles gjennom simulerte voldshandlinger kan gi noe av den samme "katarsis"-opplevelsen som reelle voldshandlinger. Likefullt er selvbeherskelse først og fremst et spørsmål om en etikk som fastholder respekten for motstanderens menneskeverd og nødvendigheten av å ikke gripe til vold. Selvkontroll er med andre ord et spørsmål om tro, om verdier. Uten en tilstrekkelig forankring i verdier, har man heller ingen grunn til å beherske seg.

Hvis da voldshandlingen i seg selv samtidig har en psykologisk funksjon som den jeg skisserte ovenfor, er det tvert imot grunn til å forvente at personen vil foregripe voldshandlingene og overreagere når konfliktsituasjoner er i emning. I noen tilfeller vil han til og med oppsøke konfliktsituasjoner eller konstruere en for på den måten å få et moralsk påskudd for voldshandlinger slik at de frøstår som legitime. Et slikt menneske setter selvsagt en ikkevoldstilhengers moralske styrke på en alvorlig prøve. En liten selvopplevd episode vil illustrere dette poenget:

En kveld jeg er i ferd med å forlate et diskotek i Oslo, stenger plutselig en mann jeg aldri har sett før veien for meg gjentatte ganger. Folk aner bråk, og det samler seg en del skuelystne omkring, de fleste åpenbart venner av vedkommende. Ettersom han ikke klarer å provosere meg, merker jeg at han blir mer og mer opphisset. Til slutt ber han meg rett ut om å "dra til'n".

Selv om jeg hadde god lyst, fikk jeg likevel en bestemt følelse av at det ville ramme ham mer å avstå. Skuffet og sint lær han meg til slutt gå, og situasjonen oppløser seg. Senere får jeg vite av bekjente at han hadde grønt belte i karate.

Til sist noen generelle kommentarer før jeg avslutter: Den assosiative koblingen jeg her har foretatt mellom psykologiske prosesser som stimulerer voldshandlinger og "selvforsvarsbølgen", er rent empirisk fundert" og innebærer ingen påstand om en nødvendig logisk sammenheng. Alle som trener selvforsvar er selvfølgelig ikke nødvendigvis offer for psykologiske prosesser av den type jeg nevner her, eller omvendt. Jeg har ikke noe ønske om å trekke i tvil motivene til alle som av treningsmessige eller andre grunner trener selvforsvar. Poenget mitt er bare at disse prosessene, den ene psykologisk, den andre sosial, forsterker hverandre empirisk på en slik måte at det er grunn til å tro at dette er noe av forklaringen på at voldsvolumet, og da særlig den irrasjonelle volden, ser ut til å øke. Det observasjonsmessige faktum at en påfallende del meningsløs vold utøves av folk med bakgrunn i voldssport, antyder i hvert fall en slik sammenheng.

Det er min oppfatning at all voldsopplæring, uansett begrunnelse, stimulerer meningsløs voldsutøvelse, slik vi har sett politi og militærvesen misbruke sine voldsevner. Gitt menneskets psykologiske disposisjon for uberettiget vold i en tid preget av en allmenkulturell deprivasjon som forsterker denne disposisjonen og som vet å utnytte den økonomisk gjennom selvforsvarskurs og videovold, er det grunn til å frykte et hardere samfunn hvor volden blir et rituelt substitutt, en vikarierende erstatning for et uinnfridd, eksistensielt behov for mening.

For å låne en formulering fra Christopher Lasch: "It's the faith of those without faith."

Litteratur:

Denzin, Norman K.: "Symbolic Interactionism and Ethnomethodology." i Douglas, Jack (ed.): Understanding Everyday Life. New York: Aldine 1970.

Lasch, Christopher: The Culture of Narcissism. Abacus 1980. (også oversatt til norsk.)

Wilson, Colin: The Psychology of Murder: Order of Assassins. Panther Books Ltd. 1975.